

К.А. Невматулина¹, С.С. Шакеев^{2*}, Л.А. Третьякова³, С.Е. Джолдыбаева⁴

¹Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан;

² Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан;

³ Белгород мемлекеттік зерттеу университеті, Ресей;

⁴ Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

¹carisha_07@mail.ru, ²sayan.79@mail.ru, ³lora_tretyakova@mail.ru, ⁴saule.dzholdybaeva@narхоз.kz

¹<https://orcid.org/0000-0003-0839-9071>, ²<https://orcid.org/0000-0001-6119-1777>,

³<https://orcid.org/0000-0002-0030-434>, ⁴ORCID: 0000-0003-2997-395x

¹Scopus Autor ID: 55857418100, ²Scopus Autor ID: 57201668137,

³Scopus Autor ID: 57120112700, ⁴Scopus Autor ID: 57195628044

Ұлттық экономикалар мен олардың салаларының дүниежүзілік шаруашылыққа интеграциялану концепциялары

Андатпа

Мақсаты: Ұлттық экономикалардың өзара байланысы мен өзара тәуелділігін нығайту жағдайында экономикалық өмірдің интернационалдануы әлемдік экономикалық қатынастардың сапалы жаңа деңгейіне өтуде және авторлар жүргізген зерттеулер бұл фактіні растады. Бірі жаһандық, екіншісі аймақтық 2 деңгейде дамитын интеграциялық үдеріс ұлттық экономикалардың әлемдік экономикаға тәуелділігінің артуымен де, елдердің топтарға бірігуімен экономикалық жақындасуымен де сипатталады.

Әдісі: Авторлар бірқатар әдістерді пайдаланды: абстрактіліден нақтыға көтерілудің жалпы ғылыми әдістері, талдау және синтез, жүйелік талдау. Бұл әдістерді қолдану ұлттық экономикалар мен олардың салаларын әлемдік экономикаға интеграциялау тұжырымдамасының маңызды белгілерін объективті түрде қабылдауға мүмкіндік береді.

Қорытынды: Интеграциялық бірлестіктерді жүзеге асыру тәжірибесі көрсеткендей, бұл форма экономикалардың трансұлттандыру үдерісі үшін өтемақы түрі болып табылады және экономикалық даму деңгейі ұқсас елдер тобында жақсы нәтижелерге әкеледі.

Тұжырымдама: Жұмыста жүргізілген жан-жақты зерттеу әлемдік-жүйелік көзқарасты (елдердің құн тізбегіне қатысу сипаты мен сатысына негізделген иерархиясы) бөліп көрсетуге мүмкіндік берді; геэкономикалық тәсіл (халықаралық еңбек бөлінісінің жаңа нысандарын анықтауға мүмкіндік береді – салаішілік, түйін бойынша, сондай-ақ әлемдік экономикалық кеңістіктің технологиялық және жаһандануы, трансұлттандыру мен интеграция процестерінің өзара тәуелділігін қарастырады. Аймақтық одақтар мен блоктар, аймақтық экономикалық кеңістіктердің бәсекеге қабілетті баға артықшылықтарын құру арқылы өз экономикаларын қорғау әдісі ретінде.

Кілт сөздер: интеграция, жаһандану, ұлттық экономикалар, трансұлттандыру, инновациялық көзқарас, сыртқы экономикалық байланыстар, аймақтандыру.

Кіріспе

Ұлттық шаруашылықтардың өзара байланысы мен өзара тәуелділігінің күшеюі жағдайында шаруашылық өмірді интернационалдандыру әлемдік шаруашылық байланыстардың, яғни халықаралық экономикалық интеграцияның сапалы жаңа кезеңіне өтеді. Біз халықаралық экономикалық интеграцияны ұлттық экономикалардың өзара іс-қимылы, жаһандық ауқымда дамудың бірыңғай процесі арқылы мемлекеттің өндіріс факторларын енгізу ретінде қарастырамыз. 2 деңгейде – ауқымды және аймақтық деңгейде дами отырып, интеграциялық үдеріс жекелеген мемлекеттердің ұлттық экономикаларының әлемдік экономикаға тәуелділігінің артуымен де, мемлекеттердің қаржылық жақындасуымен де сипатталады. Мемлекеттердің кез келген экономикасы интеграцияның әртүрлі формаларының құндылықтарын анықтайтын бірдей және нақты себептердің әсерінен әлемдік экономикаға енеді. Дегенмен, қолда бар мемлекеттік экономикалардың бірде-бірінің ірі шаруашылықтан оқшау даму мүмкіндігі жоқ. Бұл, әсіресе, әлемдік социалистік жүйе мен КСРО ыдырағаннан кейін пайда болған өтпелі экономикасы бар мемлекеттерге қатысты (Асламов, 2002).

Зерттеу сұрағы қазіргі экономикадағы мемлекеттердің интеграциялық бірлестіктерінің теориялық және институционалдық негіздерін зерттеу болып табылады. Осы сұрақты жүзеге асыру

*Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: sayan.79@mail.ru

ұлттық экономикалар мен олардың салаларын әлемдік экономикаға интеграциялау тұжырымдамасын жүйелеуді көздейді. Қазіргі экономиканың даму факторлары ретінде интеграцияның институционалдық және корпоративтік формаларының өзара байланысы мен өзара әсерін негіздеу үшін авторлар ұлттық экономикалық кеңістіктердің интеграциясының әртүрлі түрлеріндегі экономикалық жағдайлардың институционалды ерекшеліктеріне талдау жасады. Бұл ұсыныстарды әзірлеу кезінде интеграцияға жүйелі көзқарасты іске асыруға мүмкіндік береді.

Әдебиетке шолу

Жаһандандудың, интеграцияның, трансұлттандырудың теориялық және практикалық мәселелерін, институционализм мәселелерін көптеген шетелдік және қазақстандық ғалымдар зерттеп жүр.

Экономикалық дамудың инновациялық түріне көшу және өнеркәсіптік саясатты дамыту мәселесін белгілі әлеуметтанушылар мен экономистер: А. Франк, И. Валлерстайн, С. Амин, Дж. Арриги, Т. Сантосом, А. Қошанов, С. Сатыбалдин, А. Есентүгелов, М. Кенжегузин, Ф. Альжанова, С. Еспаев, Н. Нұрланов, О. Сәбден, М. Қажыкен, Р. Зуйков, Ю. Шишков, Т. Воронов, Е. Пермяковалар сыртқы экономикалық байланыстар (СЭБ) моделінің және екі тәсілді: әлемдік-жүйелік тәсілді және геоэкономикалық тәсілді (ГЭТ) ұштастыру негізінде әлемдік шаруашылықта алатын ұстанымдардың мәнмәтінінде қарастырды.

Жаһандану және интернационализация үдерістерін мына ғалымдар қарастырды: Р. Хасбулатов, Б. Хусаинов, С. Хаймер, Р. Барнет, С. Рольф, У. Росту, А. Либман, Б. Хейфец, Л. Синебрюхов, А. Федоровский, Д. Дмитров және т.б.

Географияның экономикалық үдерістердегі рөлін белгілі ғалымдар мен экономистер: Р. Мартино, П. Санли, П. Кругманом, М. Портером, П. Ромером, Э. Райнертом, Э. Мэйром, Р.О. Брайеном и Х. Ферстером және басқалары зерттеді.

Институционализм мәселелері шетелдік экономист ғалымдардың еңбектерінде зерттелді. Атап айтсақ, Т. Веблена, Р. Коуза, Д. Норта, О. Ульямса, Р. Познера, Л. Мизеса, Ф. Хайека, М. Вебера және басқалары. Институционалдық бағыттарды О. Ананьев, В. Гадаев, М. Дерябина, В. Зотов, Р. Капелюшников, В. Львов, В. Макаров, А. Олейник, В. Тамбовцев, А. Шаститко және басқалары зерттеген.

Материалдар және әдістер

Зерттеудің әдістемелік негізін абстрактіден нақтыға, талдау мен синтезге, жүйелік талдауға көтерілудің жалпы ғылыми әдістері құрады. Бұл әдістерді қолдану ұлттық экономикалар мен олардың салаларын әлемдік экономикаға интеграциялау тұжырымдамасының маңызды ерекшеліктерін объективті түрде қабылдауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің теориялық негіздерін жаһандану, интеграция, трансұлттандыру, сондай-ақ институционализм және экономикалық дамудың инновациялық түріне көшу және өнеркәсіптік саясатты дамыту мәселелері бойынша шетелдік және ресейлік ғалымдардың еңбектері құрайды.

Нәтижелер және талқылау

Экономикалық дамудың инновациялық түріне көшу проблемасын сыртқы экономикалық байланыстар (СЭБ) моделінің және бірнеше тәсілдерді ұштастыру негізінде әлемдік шаруашылықта алатын ұстанымдардың мәнмәтінінде қарау керек.

Бұл тәсілдердің біріншісі – әлем-жүйелік тәсіл (ӘЖТ). Бұл тәсілді 1970 жылдары белгілі әлеуметтанушылар мен экономистер А.Г. Франк, И. Валлерштейн, С. Амин, Дж. Арриги және т.б. әзірлеген. Осы тәсіл ұлттық экономикалардың дамуын әлемдік шаруашылық байланыстары (ӘШБ) жүйесінің контекстінде – әлемдік терминологияда — халықаралық еңбек бөлінісі мен халықаралық сауда қатынастарымен қалыптасатын әлемдік экономика деп аталатын жүйелі тәсіл тұрғысынан қарауға негіз береді. ӘЖТ экономикасы әлемдік құрылымның негізгі ерекшелігі оның «ядро периферия» («орталық») – осы бойынша құрылымдық иерархиялық бөлінуі болып саналады. Ол осы жүйеде жинақталған капиталды капиталды (ядро) жинақтайтын деңгейдің пайдасына капиталды жоғалтатын оның төменгі деңгейлерінен қайта бөлудің тұрақты процесін көрсетеді. Ол осы жүйеде жинақталған капиталды капиталды (ядро) жинақтау деңгейінің пайдасына капиталды жоғалтатын (шеткері аймақ – артықшылығы бар, жартылай шеткерлі аймақ – жартылай) оның төменгі деңгейлерінен қайта бөлудің тұрақты үдерісін көрсетеді.

Ұлттық экономиканың халықаралық еңбек бөлінісіндегі (ХЕБ) мамандануы әлем экономикасының иерархиялық құрылымында алатын орнын анықтайды. ХЕБ әлемдік экономика ядросы ғылыми сыйымды монополияланған жоғары табысты өнім өндіруге маманданады. Трансұлттық корпорациялардың бірқатар салаларды шығару ХХ ғасырдың соңындағы өндірісті трансұлттандыру үдерістерінің салдары, оның ішінде жоғары технологиялық өнім өндірудің жекелеген сатыларын ядро елдерінен жаңа индустриялы жартылай шеткерлі елдеріне ауыстыру болып табылады (1 сурет). Ең қуатты жоғары технологиялық ТҮК орналасқан негізгі елдерге технологиялық және қаржылық тәуелділік сақталады (Core countries; Зуйков, 2013).

Табысы аз орта технологиялық салалардың жаппай өндірісі, олигополия бар жерде – бұл жартылай шеткерлі аймақтың мамандануы болып табылады. Қатаң бәсекелестік салдарынан табысы төмен немесе нарық конъюнктурасына (атап айтқанда, шикізат бағасының өзгеруіне) байланысты құбылмалылыққа ұшырайтын төмен технологиялық салалардың өнімдерін өндіру – шеткерлі аймақтардың үлесі.

Балама емес халықаралық сауда алмасу қатынастары арқылы бейбітшілік-экономика иерархиясы жүзеге асырылады. Осындай алмасу арқылы әлемдік экономикада құрылатын қосылған құн шеткерлі аймақтың төмен табысты бәсекелі салаларынан ядроның жоғары табысты монополияланған салаларының пайдасына қайта бөлінеді. Бұл ретте әлемдік экономика шеңберінде жаңа индустриялы жартылай шеткерлі аймақ мен шикізаттық шеткерлі аймақтың постиндустриалды ядроға қаржылық және технологиялық тәуелділігі бекітіледі. Ол жүйенің деңгейлері арасында ең үлкен қаржылық күшке ие, жаһандық қаржылық ағындарды басқарады, әлемдік экономикадағы ғылыми және технологиялық инновациялардың генераторы ретінде қызмет етеді, сондықтан техникалық жалдауды алушы болады. Ұлттық экономиканың ХЕБ-нің осы түріне қатысуы сыртқы экономикалық қатынастардың сауда-делдалдық моделі ретінде сипатталады.

Жаһандық батыстық орталық әлемдік экономика бифуркация кезеңіне өтті деген болжам ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басында әлемнің әртүрлі бөліктерінде күшейген экономикалық аймақтандыру және аймақтық интеграция үдерістеріне негіз береді. Мұны халықаралық экономикалық (кіші) жүйелерді немесе әлемнің бірқатар аймақтарындағы өзіндік бір жергілікті әлемдік экономикаларды кезең-кезеңмен қалыптастыру (Ф. Бродель идеяларынан туындайтын түсінікте) дәлелдейді. Жаһандық әлем экономикасының жартылай шеткерлі аймағы ірі жаңа индустрия елдері осындай үдерістердің локомотивіне айналуға бастады. Бұл әсіресе Қытай айналасындағы Азия-Тынық мұхиты аймағында қарқынды жүреді. Қолданыстағы жапон және америкалық орталық – шеткерлі аймақтың қатынастармен қатар, дамып келе жатқан Шығыс Азия әлемі экономикасы аясында жаңа орталық – Қытай қатынастары қалыптасуда.

Әлемдік тәртіпті көлемдік-кеңістіктік тұтастық ретінде модельдеуді және геогенез әдісі деп аталатын ғаламдық кеңістікті бөлуді көздейтін тәсілдеме геэкономикалық тәсілдеме (ГЭТ) деп аталады. Иерархиялық өзара тәуелділік қатынастарында өзара байланысты бірқатар функционалды кеңістіктер (ішкі кеңістіктер) бөлінеді. ХХ-ХХІ ғасырдың басында әлемдік жүйенің кеңістік иерархиясындағы геэкономикалық кеңістік жетекші орынға ие болды (Ебзеев, 2017).

ГЭТ түрлі ұлттық экономикалардың сегменттерін интеграциялайтын интернационалдандырылған өндірістік циклдердің жаһандық геэкономикалық кеңістігі шеңберінде қалыптасу және жұмыс істеу ерекшеліктерін талдауға бағытталған. Нәтижесінде олар желілік типтегі трансұлттық экономикалық тұтастықтың құрамдас бөлігі – интернационализацияланған репродуктивті анклавтарға айналады.

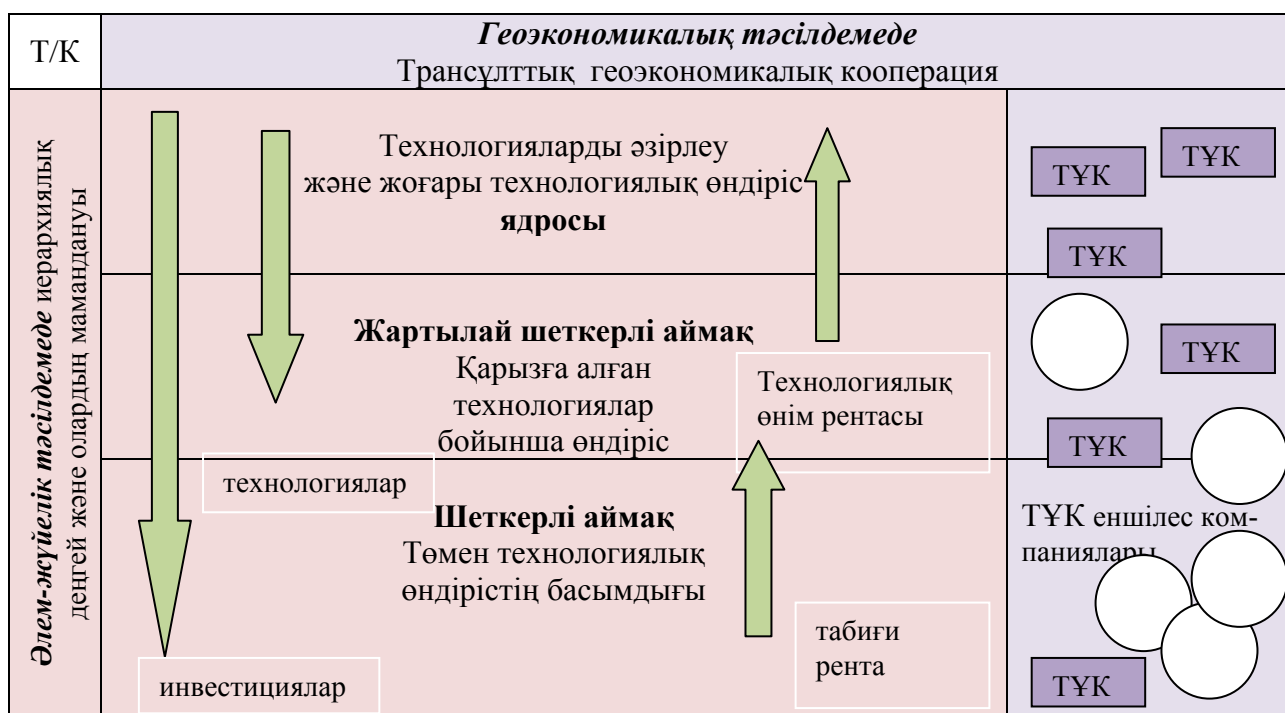
Халықаралық салааралық еңбек бөлінісін көрсететін әлемдік жүйелік тәсілге қарағанда, геэкономикалық тәсіл халықаралық еңбек бөлінісінің жаңа нысандарын – салаішілік, тораптық, сондай-ақ, технологиялық анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай нысандарда ұлттық шекараларды кесіп өтетін ХЕБ трансұлттық өндірістік корпорациялардың ішінде қалады немесе корпорациялар арасында жүзеге асырылады. Осылайша, халықаралық еңбек бөлінісінің қазіргі заманғы өзгеруінің басты ерекшелігі анықталды: ол мемлекетаралық емес, ішкі және корпорацияаралық сипатқа ие болады. Сондай-ақ, осы негізде трансұлттық өндірістік-инвестициялық кооперацияны таратудың өсіп келе жатқан маңызы атап өтілді.

Әлемдік өндірістік кооперацияға кіру шикізат мамандануымен сыртқы экономикалық байланыстардың қазіргі архаикалық сауда-делдалдық моделін жаңа, неғұрлым прогрессивті-өндірістік-инвестициялық (геэкономикалық) модельге айналдырудың тиімді тәсілі бола алады. Екі

тәсілдің әдіснамалық идеяларын синтездеу негізінде синтетикалық модель мен әлемдік экономиканы одан әрі дамыту тұжырымдамасын жасауға болады.

Синтездеу мүмкіндігі туралы сұраққа көшу үшін жаһандық батыс – орталық әлемді – экономиканы ӘЖТ көмегімен «тезис» ретінде толық зерделеу қажет, ал аймақтық әлемдер оның қазіргі бифуркциясы үдерісінде қалыптасқан экономика «антитезис» ретінде әрекет етеді. ГЭТ әдістемесі бізге оның белгілерін анықтауға арналған құралдарды ұсынады. Геоэкономикалық тәсілдеме әртүрлі мемлекеттер мен интеграциялық бірлестіктердің аумағында орналасқан біртұтас өндірістік кешендермен өзара әрекеттесетін жаһандық трансұлттық қаржылық–экономикалық және өндірістік-технологиялық үдерістерді анықтай отырып, белгілі бір синтетикалық тұжырымдаманы ұсынуға негіз береді. Әдіснамаға сәйкес, өңірлердің интеграция үдерістері жаһандық экономикалық жүйенің бөлінуіне емес, ондағы көп бағытты, бірақ өзара байланысты қарқындардың қатар дамуына әкеледі. Интегралды тұтастықтың функционалды компоненттеріне бір уақытта ішкі саралау кезінде жаһандық интеграцияның одан әрі күшеюі байқалады (Зуйков, 2009; Зуйков, 2012).

Екі тәсілдің синтезі негізінде әлемдік шаруашылық байланыстардың қазіргі заманғы жүйесінің көлемдік-кеңістіктік моделін құру мүмкін болады (1-сурет).



Сурет 1. Әлемдік шаруашылық байланыстың қазіргі заманғы жүйесінің моделі

Ескертпе - (Баседонихелистин, 2020) негізінде авторлармен құрылған

Модельдің тік бөлімі әлемдік экономиканың құрылымдық деңгейлерінің халықаралық еңбек бөлінісіндегі жалпы мамандануын, тік еңбек бөлінісін көрсетеді. Ядро – инновациялар жасау, ғылымды қажет ететін технологиялар әзірлеу, жоғары технологиялық өнімдер өндіру. Жартылай шеткерлі аймақ ядроланған технологиялар негізінде (оның ішінде ядро елдерінде орналасқан, жартылай вериферияда орналасқан ТҰК еншілес компаниялары) орта технологиялық өнімдер мен жоғары технологиялық өнімнің жекелеген түрлерін немесе компоненттерін өндіру. Шеткерлі аймақ – ядро мен жартылай шеткерлі аймақтың өндірістік қажеттіліктерін шикізатпен және энергия ресурстарымен қамтамасыз ету. Әлемдік экономиканың сауда-өнеркәсіп және қаржы секторлары арасындағы капиталдың тең емес алмасуы мен асып кетуі салдарынан әлемдік рентаның неғұрлым көп үлесін (әртүрлі түрдегі үстеме пайда) рента алушылар шетелдік банктерге салымдар, әлемдік шаруашылық байланыстары жүйесі ядросының пайдасына портфельдік және тікелей инвестициялар түрінде қайта бөледі (Core countries). Модельдің көлденең қимасы ядро мен жартылай периферия қатысатын трансұлттық желілік өндірістік және қаржылық байланыстарды көрсетеді. Модельдің көлденең бөлімі ядро мен жартылай шеткерлі аймақ қатысатын трансұлттық желілік өндірістік және қаржылық байланыстарды көрсетеді. Бұл байланыстарға өндірістік кооперация және әртүрлі

интеграциялық бірлестіктерде орналасқан субъектілерді біріктіретін технология аралық еңбек бөлінісі кіреді.

Интернационалдандырылған репродуктивті анклавтар (талдар) суретте трансұлттық өндіріс циклдерімен ТҰК желілері, олардың шетелдік филиалдары мен мердігерлері аясында құрылған шеңбер түрінде көрсетілген. Бұл анклавтар экономикалық субъектілер мен әртүрлі ұлттық экономикалардың сегменттерін бірыңғай өндірістік циклдерге енгізеді және өзара әрекеттеседі. Анклавтар арасындағы жеке және технологиялық-өндірістік кооперацияны қоса алғанда, еңбекаралық (корпорацияаралық) бөлу және ИҰА арасындағы стрелкалар көрсетеді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында әлемдік экономикалық қатынастар жүйесіндегі құрылымдық қатынастар енді сауда ғана емес, интернационализацияланған ұдайы өндірістік қатынастар (ИҰҚ) бола бастады деген тезисті алға тартуға болады. Бұған аралық өнімнің өндірістік-кооперациялық жабдықтауының әлемдік тауар ағымдарының ірі бөлігіне айналуы дәлел бола алады. 2007 жылғы жаһандық дағдарыс қарсаңында мұндай тауарлардың үлесі әлемдік импорттың жартысына жуығына жетті, бұл өңдеу өнеркәсібінің дайын өнімінің импортынан едәуір асып түсті (Шижков, 2009; United Nations, 2011).

Әлемдік тауар саудасының шамамен 40%-ы дағдарыс кезеңінде осындай тауарлардың үлесі болды және әлі де оның ең үлкен бөлігі болып қала береді.

Геоэкономикалық кеңістікке, яғни интернационализацияланған ұдайы өндірістік жүйеге (ИҰЖ) интеграцияланған ұлттық экономиканың жоғары технологиялық салалардағы ғылыми-техникалық және өндірістік кооперацияға қатысу нысанындағы сегменттері әлемдік шаруашылық байланыстарының бүкіл жүйесі контекстінде ұлттық экономиканың осы сегменттерінің үздіксіз инновациялық дамуының объективті іргелі шарты болып табылады. Осылайша, ұлттық экономиканың интернационализацияланған ұдайы өндірістік жүйе аясында әлемдік кірісті құруға және қайта бөлуге қатысуын қамтамасыз етіледі (Блецкер, 2003).

Керісінше, ИҰЖ-ге, әлемдік табысты құру және қайта бөлу үдерісіне тартылмау ұлттық экономиканың әлемдік шаруашылық байланыстарына сыртқы экономикалық байланыстардың сауда-делдалдық моделі негізінде салааралық еңбек бөлінісі нысанында ғана қатысуын білдіреді (экономика шеткері деңгейде болған жағдайда ғана). Ұдайы өндіріс жүйесіне интеграцияланбау ұлттық өңдеуші өнеркәсіптің жоғары технологиялық өнімнің әлемдік нарықтарына шығуы үшін объективті кедергі болады. Соңғылары технологиялық және патенттік монополиялардың басым болуымен немесе ғылымды көп қажет ететін ТҰК олигополиясымен сипатталады (сонымен қатар, ТҰК арасындағы салаішілік және тораптық еңбек бөлінісі арқылы бекітілетін монополиялар). Нәтижесінде ИҰЖ-ден шығарылу ұлттық экономиканың тұтастай үздіксіз инновациялық дамуына объективті түрде кедергі келтіреді (Оболенский, 2012; Загашвили, 2014; Кочетов, 2012).

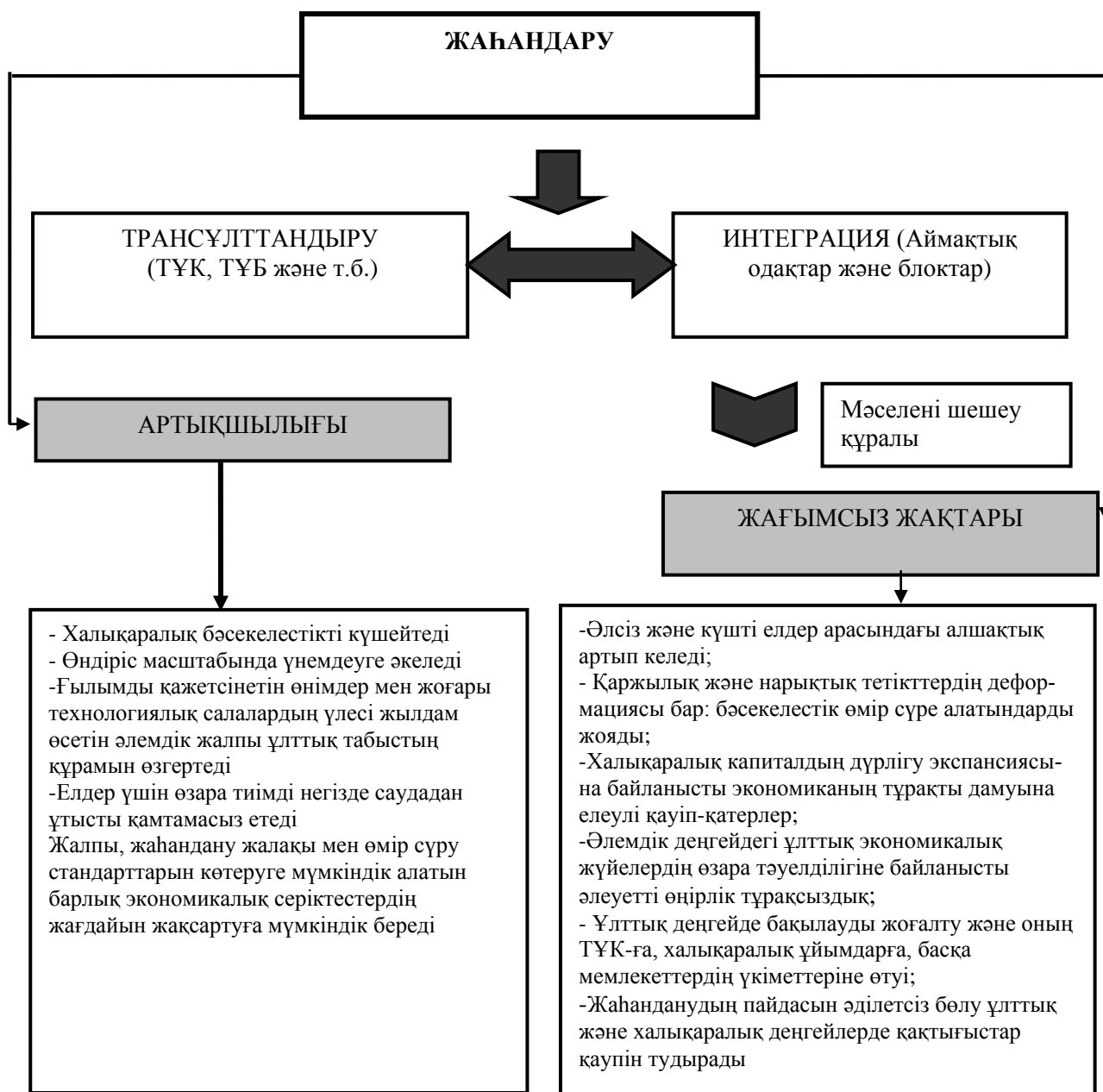
Әлемдік-жүйелі көзқарас координаттарындағы әлемдік шаруашылық байланыстары жүйесі ядросының құрамдас бөлігі Батыс Еуропа елдері болып табылатынын атап өту қажет. Қытай және басқа да бірқатар елдерді өздерінің «құрастыру цехтары» ретінде қолдана отырып, осы елдерде орналасқан ТҰК американдық және жапондық ТҰК-мен еуропалық нарықтарды бөліседі және жоғары технологиялық өнімдерді эзірлеуге және өндіруге мамандандырылған (Воронова, Пермякова, 2010; Бекниязова, Кашук, Давиденко, Стеценко, 2020; Акжанова, 2021). Мемлекеттер жалғыз өзі де, халықаралық еңбек бөлінісінің ескі жүйесі негізінде де шеше алмайтын өзекті мәселелер әлемдік экономикалық дамудың барлық барысына негізделген осындай қадамның объективті қажеттілігін тудырады.

Жаһандық экономиканың дамуында осы кезеңнің басталуының маңызды белгілері болды:

- кез келген мемлекеттің әлемдік қоғамдастықпен өзара қарым-қатынасының жетекші қағидаты-экономиканың ашықтығы;
- өңірлік құрылымдарды қалыптастыру елдер арасындағы шаруашылық ынтымақтастықты реттеудің жоғары сенімді және тиімді тетіктерін қолдану мақсатында қажет;
- халықаралық сауда және инвестициялық саясатта маңызды рөл атқаратын ТҰК пайда болуы және әртарапандырылуы;
- озық техниканың, информатиканың және жоғары технологиялардың белсенді дамуы еңбек сапасы мен өнімділігінің артуына алып келеді;
- көптеген халықаралық ұйымдардың пайда болуы (БҰҰ, Халықаралық Валюта Қоры, Дүниежүзілік банк, Дүниежүзілік сауда ұйымы және т.б.);

– халықаралық қоғамдастықта көзделген жұмыс күшінің, капиталдың және технологияның еларалық көші-қоны қағидалары мен шарттарына сәйкес халықаралық сауданы ұйымдастыру;

– сыртқы саудамен және өндіріс факторларының халықаралық орын ауыстыруымен байланысы жоқ қаржы саласын қалыптастыру (Хусаинов, Нуссунов, 2010; Мюрдаль, 1958; Назарбаев, 2009; ГлобалРискс, 2011).



Сурет 2. Жаһандану, трансұлттандыру және интеграция үдерістерінің мазмұны мен арақатынасы

Ескертпе - (Хусаинов, Нуссунов, 2010) негізінде авторлармен құрылған

Жоғарыда келтірілген көзқарасқа сәйкес, өткен ғасырдың 80-ші жылдарынан бастап осы үдерістерді белсенді жылжыту негізінде әлемдік экономиканың жаһандануының қазіргі кезеңі пайда болды, ол кейіннен әлемдік трансұлттық капитал нарығын, экономикалық қатынастардың сапалы әр түрлі деңгейін қамтамасыз ететін жаңа технологияларды одан әрі дамыту арқылы біртұтас кеңістіктің қалыптасуына әкелді.

Жаһандану құбылысы – арнайы терең зерттеу тақырыбы екені түсінікті. Алайда, әлемдік экономикалық жүйенің өсіп келе жатқан үдерістері ХХ ғасырдың соңғы онжылдығында неғұрлым айқын көрінген елеулі өзгерістердің табиғатын барабар түсінуді талап етеді. Кез келген ел үшін бұл

үдерістерді зерттеу өз дамуының макроэкономикалық бағыттарын дұрыс таңдау үшін өте маңызды болып көрінеді (Гельвановский, 2011).

Дамудың қазіргі кезеңінде жаһандану — бұл әлемдік қауымдастықты құрайтын ұлттық мемлекеттер мен аймақтардың өзара тәуелділігінің артуы, олардың экономикалық, саяси және мәдени мінез-құлықтың жалпыға ортақ ережелері мен нормалары бар біртұтас жүйеге біртіндеп интеграциялануы. Алайда, жаһандану — бұл екі мағыналы үдеріс, ол бір уақытта трансұлттық және мемлекетаралық нысандарда дами алады (2-сурет). Бұл оның тасымалдаушыларының көптігін түсіндіреді: елдер, олардың коалициялары, халықаралық ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар, ТҰК және тіпті жеке тұлғалар (Хусаинов, 2005; Хусаинов, Бердина, 2005).

Жаһандану ұлттық мемлекеттің өз аумағы мен табиғи ресурстарын басқаратын әлемдік аренадағы жетекші ойыншы ретіндегі рөлін нығайтты және жаңаша түсінуге мәжбүр етті. Жаһандану дәуіріндегі егемен елдердің егемендік элементтері ретіндегі ұстанымдары екі үдерістің ықпалында. Ұлттық экономикалардың тәуелсіздігі біртіндеп төмендейді, бірақ көптеген жағдайларда халықаралық ынтымақтастық өзінің ұлттық және стратегиялық мүдделерін тиімді қорғауға мүмкіндік береді (Кенжегузин, 2005).

Қорытынды

Ғаламдық технологиялық еңбек бөлінісіне, халықаралық ұдайы өндірістің қатынастарға қосылу белгілі бір мемлекеттің әлемдік иерархиядағы орнын анықтайды және өз кезегінде кластерлерге негізделген деңгейге негізделген. Бәсекеге қабілеттілікті зерттейтін көптеген экономикалық мектептер бұл құбылысты түсінуге белгілі бір үлес қосты. Салалардың, елдердің, өңірлердің бәсекеге қабілеттілігінің негізгі мектептері келесі маңызды ережелерді көрсетті:

– елдің ішкі және сыртқы нарықтағы орны неғұрлым күшті болса, елдің қандай да бір салада неғұрлым дамыған кластерлері болады (кеңістіктегі өнеркәсіптік кластер тұжырымдамасы, ұлттық бәсекелестік артықшылықтар тұжырымдамасы, М. Портер ұлттарын дамытудың 4 сатысының тұжырымдамасы) (Портер, 2005).

– кластерлік өзара қатынастар шеңберінде құрылған қосылған құн тізбектері неғұрлым ұзақ болса, әлемдік экономикадағы сала немесе салалар сегменті неғұрлым бәсекеге қабілетті болады (Р. Каплински, Р. Хамфри және Х. Шмитцтің құндылық тізбегі мен кластерінің өзара әрекеттесу тұжырымдамасы).

– трансұлттық компаниялар әлемдік экономикадағы елдер мен аймақтардың бәсекеге қабілеттілігіне әсер етеді. ТҰК-ның басқа елдердің экономикасы мен салаларына тікелей инвестицияларды иеленудің, орналасқан жердің, интернационализацияның артықшылықтарымен анықталады (Дж. Даннинг эклектикалық ОЛИ-парадигмасы) (Сабден, 2008).

– төмен-технологиялық салаларға қарағанда жоғары технологиялық жабдықталуымен және салыстырмалы түрде жоғары жалақысымен сипатталатын өндіріс пен қызмет көрсетудің үш сатысын ел аумағына дамыту немесе тарту қажет. Егер экономика саласы бір қызметкерге үлкен маржаны көрсетпесе, онда бір жұмысшыға пайда индикаторы максималды болатын өндірістік тізбек шеңберіндегі өндіріс кезеңдеріне назар аударған дұрыс. (Э. Райнерттің «Экономикалық қызмет сапасының индексі» тұжырымдамасы).

– бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін өндіріс ауқымында үнемдеуді ұлғайтатын салаішілік сауданы дамыту қажет (П. Кругманның жаңа сауда теориясы).

Жоғарыда келтірілген тұжырымдамалар бәсекеге қабілеттілікті зерттеудің үлкен жиынтығының аз ғана бөлігі болып табылады және негізінен оның интернационализацияланған бөлігін білдіреді.

Әдебиеттер тізімі

Akzhanova G.A. Innovation environment as a key factor in the development of the region's innovative potential / G.A. Akzhanova // Bulletin of the Karaganda University. Economy Series, 2021. — No. 2(102). — 16–23. Core countries. Retrieved from <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/769677>

Bekniyazova D.S. The effectiveness of realization of regional innovative policy: problems and ways of development / D.S. Bekniyazova, L.I. Kashuk, L.M. Davidenko, I.P. Stecenko // Bulletin of the Karaganda University. Economy Series, 2020. — No. 1(97). — P. 16–29.

Blecker R.A. The North American Economies After NAFTA / R.A. Blecker // International Journal of Political Economy, 2003. — Vol. 33, No. 3. — P. 5–8.

Global Risks 2011. An Initiative of the Risk Response Network // World Economic Forum. — Geneva; Switzerland, 2011. — 57 p.

- Ebzeev B.S. Globalization and the emergence of transnational constitutionalism / B.S. Ebzeev // *Juridical Eng.*, 2017. — No. 11. — P. 600–609.
- United Nations. Integration of developing countries in global supply chains, including through adding value to their exports. Note by the UNCTAD secretariat. 2011. Retrieved from http://unctad.org/en/Docs/cid16_en.pdf
- Khusainov B. Export Sectors Competitiveness Assessment / B. Khusainov, A. Nussupov // *Kazakh Economic Review*. — Almaty, 2010. — No. 1–2. — P. 19–31.
- Асламов А. И. Рыночное реформирование и интеграция Республики Таджикистан в мировое хозяйство: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.14. / А. И. Асламов. — М., 2002. — 183 с.
- Воронова Т. Стратегическое сотрудничество России и Китая. Экономико-инновационные аспекты [Текст] / Т. Воронова, Е. Пермякова. — М., 2010. — 110 с.
- Гельвановский М.И. Международная интеграция: методологические аспекты проблемы повышения конкурентоспособности в условиях глобализации [Текст] / М.И. Гельвановский // *Казах. экон. вестн.* — Алматы: Ассоциация экономистов Казахстана, 2011. — № 1, 2. — С. 2–14.
- Загашвили В. Экономические интересы России в условиях глобализации [Текст] / В. Загашвили. — М., 2014. — С. 248–252.
- Зуйков Р. Внешнеэкономические связи России: от торговой к производственно-инвестиционной модели [Текст] / Р. Зуйков // *МЭ и МО*. — М.: Наука, 2013. — № 8. — С. 43–53.
- Зуйков Р. Миросистемность: критерии и трансформация [Текст] / Р. Зуйков // *МЭ и МО*. — М.: Наука, 2009. — № 8. — С. 55–61.
- Зуйков Р. Истоки глобального кризиса: к разработке концепции движения международного мобильного капитала [Текст] / Р. Зуйков // *МЭ и МО*. — М.: Наука, 2012. — № 4. — С. 16–24.
- Кенжегузин М.Б. Экономика Казахстана в условиях глобализации: механизм модернизации и функционирования [Текст] / М.Б. Кенжегузин // Алматы: ИЭ МОН РК, 2005. — 392 с.
- Кочетов Э. Судьба евразийского ареала в геоэкономических руках [Текст] / Э. Кочетов. — 2012. — Режим доступа: <http://ru.convdocs.org/docs/index-286440.html>.
- Мюрдаль Г. Мировая экономика [Текст] / Г. Мюрдаль. — Проблемы и перспективы. — М., 1958. — 555 с.
- Назарбаев Н. Ключи от кризиса [Текст] / Н. Назарбаев // *Российская газета*. — 2009. — 2 февр.
- Оболенский В. Глобальный кризис и внешняя торговля России [Текст] / В. Оболенский // *Рос. внешнеэкон. вестн.* — М., 2012. — № 1. — С. 11, 12.
- Портер М. Конкуренция [Текст] / М. Портер. — СПб.: Издательский дом «Вильямс». — 2002. — 495 с.
- Сабден О. Повышение конкурентоспособности национальной экономики в условиях глобализации: проблемы, приоритеты, пути решения [Текст] / О. Сабден // МНПК. — Алматы: ИЭ МОН РК, 2008. — 376 с.
- Хусаинов Б.Д. Влияние глобализации на развитие национальных экономик [Текст] / Б.Д. Хусаинов, А.Т Бердина // Алматы: Экономика и статистика. — 2005. — № 1. — С. 3–14.
- Хусаинов Б.Д. Международная миграция капитала и развитие национальных экономик [Текст] / Б.Д. Хусаинов. — Алматы: Экономика, 2005. — 303 с.
- Шишков Ю. Интернационализация производства — новый этап развития мировой экономики [Текст] / Ю. Шишков. — М., 2009. — С. 8, 9.

К.А. Невматулина, С.С. Шакеев, Л.А. Третьякова, С.Е. Джолдыбаева

Концепции интеграции национальных экономик и их отраслей в мировое хозяйство

Аннотация

Цель: В условиях усиления взаимосвязи и взаимозависимости национальных хозяйств интернационализация хозяйственной жизни переходит на качественно новый уровень мирохозяйственных связей, и проведенное авторами исследование подтвердило этот факт. Интеграционный процесс, который развивается на 2-х уровнях, один из которых глобальный, а другой — региональный, характеризуется как нарастанием зависимости национальных хозяйств от мировой экономики, так и экономическим сближением стран, объединяющихся в группы.

Методы: Авторами были использованы следующие методы: общенаучные методы восхождения от абстрактного к конкретному, анализа и синтеза, системного анализа. Применение данных методов позволяет объективно воспринимать сущностные особенности концепции интеграции национальных экономик их отраслей в мировое хозяйство.

Результаты: Опыт реализации интеграционных объединений показывает, что эта форма является своего рода компенсацией процесса транснационализации экономик и в группе стран с близкими уровнями экономического развития приводит к хорошим результатам.

Выводы: Проведенное в работе комплексное исследование позволило выделить мировой системный подход (иерархия стран на основе характера и стадии их участия в цепочке добавленной стоимости); геоэкономический подход (позволяет выявить новые формы международного разделения труда — внутриотраслевое, поузловое, а также технологическое и глобализацию мирового экономического пространства, которая рассматривает взаимообусловленность процессов транснационализации и интеграции в региональные союзы и блоки), как

метода защиты своих экономик путем создания конкурентных ценовых преимуществ региональных экономических пространств.

Ключевые слова: интеграция, глобализация, национальные хозяйства, транснационализация, инновационный подход, внешнеэкономические связи, регионализация.

К.А. Nevmatulina, S.S. Shakeyev, L.A. Tretyakova, С.Е. Joldybayeva

Concepts of integration of national economies and their industries into the world economy

Abstract

Object: In the context of strengthening the interconnection and interdependence of national economies, the internationalization of economic life is moving to a qualitatively new level of world economic relations. The integration process, which develops at two levels, one of which is global and the other is regional, is characterized by both the growing dependence of national economies on the world economy and the economic convergence of countries uniting into groups.

Methods: General scientific methods of ascent from the abstract to the concrete, analysis and synthesis, system analysis.

Results: The experience of implementing integration associations shows that this form is a kind of compensation for the process of transnationalization of economies and a group of countries with similar levels of economic development leads to good results.

Conclusions: The comprehensive study carried out in the work made it possible to single out the world-system approach (hierarchy of countries based on the nature and stage of their participation in the value chain); geo-economic approach (allows to identify new forms of international division of labor: intra-industry, node-by-node, as well as technological and globalization of the world economic space, which considers the interdependence of the processes of transnationalization and integration into regional unions and blocs, as a method of protecting their economies by creating competitive price advantages of regional economic spaces).

Keywords: integration, globalization, national economy, transnationalization, innovative approach, foreign economic relations, regionalization.

References

- Academic Dictionaries and Encyclopedias. Core countries. *en-academic.com*. <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/769677>
- Akzhanova, G.A. (2021). Innovation environment as a key factor in the development of the region's innovative potential. *Bulletin of the Karaganda University. Economy Series*, 2(102), 16–23.
- Aslamov, A.I. (2002). Rynochnoe reformirovanie i integratsiia Respubliki Tadjikistan v mirovoe khoziaistvo [Market reform and integration of the Republic of Tajikistan into the world economy]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Bekniyazova, D.S., Kashuk, L.I., Davidenko, L.M., & Stecenko, I.P. (2020). The effectiveness of realization of regional innovative policy: problems and ways of development. *Bulletin of the Karaganda University. Economy Series*, 1(97), 16–29.
- Blecker, R.A. (2003). The North American Economies After NAFTA. *International Journal of Political Economy*, 33, 3, 5–8.
- Ebzeev, B.S. (2017). Globalization and the emergence of transnational constitutionalism. *Juridical Eng*, 11, 600–609.
- Gelvanovskii, M.I. (2011). Mezhdunarodnaia integratsiia: metodologicheskie aspekty problem povysheniia konkurentosposobnosti v usloviakh globalizatsii [International Integration: Methodological Aspects of the Problem of Increasing Competitiveness in the Context of Globalization]. *Kazakhskii ekonomicheskii vestnik – Kazakh Economic Bulletin. Almaty: Assotsiatsiia ekonomistov Kazakhstana*, 1-2, 2–14 [in Russian].
- Global Risks 2011 (2011). An Initiative of the Risk Response Network. *World Economic Forum. Geneva; Switzerland*.
- Kenzheguzin, M.B. (2005). *Ekonomika Kazakhstana v usloviakh globalizatsii: mekhanizm modernizatsii i funktsionirovaniia [The economy of Kazakhstan in the context of globalization: mechanism for modernization and functioning]*. Almaty: Institute of Economy of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan [in Russian].
- Khusainov, B.D. (2005). *Mezhdunarodnaia migratsiia kapitala i razvitie natsionalnykh ekonomik [International migration of capital and development of national economies]*. Almaty: Ekonomika [in Russian].
- Khusainov, B.D., & Berdina, A.T. (2005). Vliianie globalizatsii na razvitie natsionalnykh ekonomik [The impact of globalization on the development of national economies]. *Almaty: Economics and Statistics*, 1, 3–14 [in Russian].
- Khusainov, B., & Nussupov, A. (2010). Export Sectors Competitiveness Assessment. *Kazakh Economic Review. Almaty*, 1-2, 19–31.
- Kochetov, E. (2013). Sudba evraziiskogo areala v geoeconomicheskikh rukakh [The fate of the Eurasian area in the geo-economic hands]. Retrieved from <http://ru.convdocs.org/docs/index-286440.html> [in Russian].

- Myrdal, G. (1958). *Mirovaia ekonomika. Problemy i perspektivy* [World economy. Problems and prospects]. Moscow [in Russian].
- Nazarbaev, N. (2009). Kliuchi ot krizisa [Keys to the Crisis]. *Rossiiskaia gazeta – Russian Gazette*, 2 [in Russian].
- Obolenskii, V. (2012). Globalnyi krizis i vneshniaia trgovlia Rossii [The Global Crisis and Russia's Foreign Trade]. *Rossiiskii vneshne ekonomicheskii vestnik — Russian Foreign Economic Bulletin*, 1, 11, 12 [in Russian].
- Porter, M. (2002). *Konkurentsiia* [Competition]. Saint Petersburg: Izdatelskii dom «Viliams» [in Russian].
- Sabden, O. (2008). Povysheenie konkurentosposobnosti natsionalnoi ekonomiki v usloviakh globalizatsii: problemy, priority, puti resheniia [Improving the competitiveness of the national economy in the context of globalization: problems, priorities, solutions]: International Scientific and Practical Conference. *Almaty: Institute of Economy of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakstan* [in Russian].
- Shishkov, Yu. (2009). *Internatsionalizatsiia proizvodstva – novyi etap razvitiia mirovoi ekonomiki* [Internationalization of production – a new stage in the development of the world economy]. Moscow [in Russian].
- United Nations (2011). Integration of developing countries in global supply chains, including through adding value to their exports. Note by the UNCTAD Secretariat. *Unctad*. http://unctad.org/en/Docs/cid16_en.pdf.
- Voronova, T., & Permiakova, E. (2010). *Strategicheskoe sotrudnichestvo Rossii i Kitaa. Ekonomiko-innovatsionnye aspekty* [Strategic cooperation between Russia and China. Economic and innovative aspects]. Moscow [in Russian].
- Zagashvili, V. (2014). *Ekonomicheskie interesy Rossii v usloviakh globalizatsii* [Economic interests of Russia in the context of globalization]. Moscow [in Russian].
- Zuikov, R. (2013). Vneshneekonomicheskie sviazi Rossii: ot trgovoi k proizvodstvenno-investitsionnoi modeli [Foreign economic relations of Russia: from trade to production and investment model]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia – World Economy and International Relations*. Moscow: Nauka, 8, 43–53 [in Russian].
- Zuikov, R. (2009). Mirosistemnost: kriterii i transformatsiia [World-system: criteria and transformation]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia – World Economy and International Relations*. Moscow: Nauka, 8, 55–61 [in Russian].
- Zuikov, R. (2012). Istoki globalnogo krizisa: k razrabotke kontseptsii dvizheniia mezhdunarodnogo mobilnogo kapitala [The Origins of the Global Crisis: Toward the Development of a Concept for the Movement of International Mobile Capital]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia – World Economy and International Relations*. Moscow: Nauka, 4, 16–24 [in Russian].